

JEŽÍŠOVA SMRT V TRADICI EVANGELIÍ

Pavel Filipi

THE DEATH OF JESUS IN THE TRADITION OF THE GOSPELS If we follow “Jesus’s haggada” as presented in the gospels, we see that this tradition devoted considerable attention to the final phase of Jesus’s life and his execution, to which he went voluntarily and in obedience to the will of his Father, and it even did so during the course of the narrative of the preceding phases. This reflects the conviction of the “post-Easter” Christian movement, that Jesus’s story (including its tragic end), in its significance and universal impact, transcends the story of a model to be followed. It was left to the tradition of Jesus’s adherents to reflect on how to express the way in which it does so. One of the attempts made was the idea of a vicarious sacrifice, the impact of which acquired a wide-ranging history, so that any attempt to replace it needs to deal with the reasons that led to it meeting such a response. At the same time it is necessary to bear in mind that all these attempts have been made from the viewpoint of the resurrection.

1. Pro mou úvahu je směrodatná okolnost, že k Ježíšovu *příběhu* nemáme jiný přístup kromě zpráv evangelií. Tyto zprávy nepochybně vznikly teprve po „velikonocích“ a interpretují tudíž tento příběh ve světle víry ve vzkříšení. Nemáme však jinou spolehlivou instanci, o kterou opření bychom mohli obraz (obrazy), které podává tradice „evangelistů“, korigovat z jiných zdrojů. Metodická poctivost a hermeneutická obezřetnost nám tedy nejprve velí věnovat pozornost této „ježíšovské haggadě“.

2. Sledujeme-li „plot“ vyprávění evangelií o Ježíšově životě, nemůžeme přehlédnout, že v něm závěr života (pašijní příběh) poutá zvláštní zájem. Už tím, že zabírá poměrně velikou plochu, uvážíme-li, že toto závěrečné dějství se odehrává v průběhu jednoho týdne. Jako by mělo být zdůrazněno, že tato část Ježíšova příběhu svým významem přinejmenším vyvažuje části předchozí, líčení Ježíšova života. Zájem čtenářů evangelií o tuto závěrečnou fázi je ostatně vzbuzován už v předešlém líčení; například zmínkou o Jidášovi, „který ho pak zradil“ (Mk 3,19; Mt 10,4; J 12,4), trojí předpovědí utrpení (Mk 8,31nn; 9,30nn; 10,32nn a paralely), epizodou o pomazání v Betanii (Mk 14,1–9 par) a i jinak, narážkami porůznu roz-

* Tento text byl zpracován v rámci výzkumného záměru Hermeneutika křesťanské, zvl. české protest. tradice v kulturních dějinách Evropy (MSM 00216 20802).

troušenými v celém vyprávění. Ježíšův život a jeho smrt jsou důmyslně propojeny. Tuto vypravěčskou strategii evangelijní tradice nelze přehlédnout a nerespektovat. Jediná oprávněná otázka je, *proč* tomu tak je.

Vyprávění pašijního příběhu má proti předchozímu líčení i jiné zvláštnosti: Je podáno s nebyvalou podrobností, s četnými časovými a místními údaji. Kromě toho všechna čtyři evangelia líčí tento příběh v hlavních rysech shodně. Jednotlivé epizody (poslední večeře, Getsemane, zatčení, Petrovo zapření, výslechy a soud, ukřižování, pohřeb) mají konstantní pořadí (což v předchozím příběhu nebylo vždy); čtvrtý evangelista se již konformuje se synoptickou tradicí (třebaže si ponechá některé zvláštnosti a příběh časově rozloží). Obecně se uznává, že pašijní příběh, možná ve dvojím či trojím tvaru, existoval již stručněji před vznikem písemných evangelií a stal se jejich krystalizačním jádrem, kolem kterého byly organizovány další látky. Jde tedy zřejmě o nejstarší vrstvu podání o Ježíšovi. Toto zjištění vysvětlí zmíněné shody ve všech čtyřech literárních verzích, ale opět ponechává otevřenu otázku, *proč* prvokřesťanské hnutí soustředilo svou pozornost do tohoto ohniska. Tato otázka je jen posílena odkazem k tomu, že Ježíšova smrt a jeho vzkříšení byly v nejstarší době základem obsahem křesťanského kerygmatu, které apoštol Pavel sumarizuje v 1 K 15,3nn: „Kristus zemřel za naše hříchy podle Písem a byl pohřben; byl vzkříšen třetího dne podle Písem, ukázal se Petrovi...“

3. Vlastní líčení konce Ježíšova života (scéna ukřižování Mk 15,16–40par) dává sice Pavlovi tvrzení, že to bylo „podle Písem“ nejednu skrytou oporu, avšak srozumitelnou jen tomu, kdo uměl rozluštit narážky na hebrejskou bibli a na sofistikované způsoby jejího výkladu. (Nehledě na to, že samo *argumentum e Scripturis* nemusí mít poslední přesvědčovací váhu.)

Haggada evangelií ovšem nenechává na pochybách, že Ježíšova smrt byla *popravou nevinného*, nespravedlivě odsouzeného spravedlivého. Ježíš zemřel rukou lidského kata, lidskou svěvolí.

Zároveň ovšem: Ježíš na svou popravu šel *dobrovolně*, bez protestu, bez pokusu o svou záchranu (Mt 26,53n – srov. 27,42par). Tuto dobrovolnost vyjadřují evangelia zmínkami o tom, že Ježíš tento konec své cesty předpokládal, že věděl, že to tak „musí“ být (Mk 8,31nn; 9,30nn; 10,32nn a paralely). Toto „musí“ můžeme vykládat různě, ale scéna getsemanská (Mk 14,32nn par) naznačuje, že v tomto případě šlo o *poslušnost* Boží

vůle, které se Ježíš, ač by si raději přál, aby jeho Otec ve své všemohoucnosti dal přednost jinému řešení, nakonec podrobuje a přijímá toto řešení poslušně (srov. Fp 2,8). Evangelia říkají: Ježíš umírá sice nespravedlivě a lidskou rukou, avšak nikoli v rozporu, nýbrž v souladu s Boží vůlí. Co Boží vůle touto popravou sledovala?

4. Pátráme-li ve vypravěčství evangelií před tímto závěrečným aktem, objevíme četné výroky, kterými křesťanské vyznání *post Christum resurrectum* naznačuje, že *celá Ježíšova mise byla součástí vyššího plánu*, který směřoval k záchraně (spasení) lidu či lidstva. Nemohou nám uniknout zaznamenané výroky, které sdělují, že Ježíšova činnost a jeho osud jsou zamýšleny *ve prospěch* ostatních. Bývají vyjádřeny předloškami „za“, „pro“ (*hyper, anti, peri*). V souvislosti našeho tématu se pochopitelně nejdříve nabízejí výroky při „poslední večeři“ Ježíše s učedníky: Mk 14,24; Mt 26,28 krev vylévaná za mnohé (=za všechny), Lk 22,19 – tělo, které se za vás dává. Ve čtvrtém evangeliu, v jeho vypravěčské technice, se ke smrti Ježíše vztahují výroky 11,50 a 18,14 (je lépe, aby jeden člověk zemřel za lid, než aby zahynul celý národ). V obecné poloze jsou to výroky Mk 10,45par (Syn člověka nepřišel, aby si dal sloužit, ale aby sloužil a dal svůj život jako výkupné za mnohé) a J 3,16 (Bůh tak miloval svět, že dal svého jediného Syna, aby žádný, kdo v něho věří, nezahynul...), 10,11.15 (pastýř pokládá svůj život za ovce) a 15,13 (nikdo nemá větší lásku, než ten, kdo položí život za své přátele). Všechny tyto výroky naznačují, že tradice víry, která formovala evangelijní látky, si již byla vědoma toho, že Ježíšův příběh, jeho život i smrt, jeho zvěst a praxe Božího království chtěly a měly mít širší působení a základnější dopad, než jako pouhý příklad k napodobení, jak je vyjádřen výzvami k následování. Pozdější vyznavačské tradici bude ponecháno k rozhodnutí, jakým způsobem vyjádří tento „přesah“ Ježíšova poslání za rámec jeho života, jeho univerzální význam a působení.

5. Vztahuje se toto obecné vyznání o celku Ježíšova poslání také na jeho smrt? Co zamýšlela Boží vůle touto dobrovolnou, poslušnou popravou nevinného, tohoto nejvěrnějšího Božího svědka? Proč se Bůh k této smrti přiznal? Proč má tak univerzální dosah? Odpovědi byly různé a budou zaměstnávat křesťanské vyznavače do konce věků. Jednou z odpovědí bylo, že Kristus svou smrtí na kříži vykonal zástupně za všechny hříšné lidi obět k usmíření Boha, naším hříchem uraženého. V Novém zákoně to není odpověď jediná. Najdeme ji jen v některých (ne ve všech) listech Pavlových, v 1. epistoletě Janově a v epistoletě Židům. Ale i tato epistola na-

vrhuje také jiné vysvětlení: Ježíš Kristus jako náš „velekněz“, tj. zástupce a zastánce u Boha (7,25) sdílel s námi lidmi solidárně náš osud, včetně naší úzkosti a bolesti smrti (5,7nn; 4,14nn) a odtud, z této solidarity získal své pověření být pravým „veleknězem“ (podobně J 10: být „dobrým pastýřem“).

Nicméně pojetí smrti Ježíše Krista jako (zástupné, smířčí) oběti, ač není jediným pokusem, jak vyjádřit její význam, bylo pokusem pozoruhodně úspěšným, pokusem s tak bohatou historií působení, že si každý, kdo jej chce odmítnout (snahy jej odmítnout mají bohatou minulost), musí dát velkou práci ne aby vyvrátil, nýbrž aby nahradil jeho případné pozitivní motivy, které způsobily jeho mohutný ohlas. Odmítnout myšlenku smířčí oběti není nesnadné; nabízejí se k tomu desítky důvodů a cest, jak ji dovést ad absurdum, a to i s oporou v jiných částech biblického svědectví (např. starozákonní zákaz lidských obětí) a v jiných „christologiích“. Nejdříve však navrhuji položit si otázku: *Proč a čím tato myšlenka Kristovy oběti tak dlouho působila, jaké plody (nebo jaká pláňata) přinesla?*

Považuji za potřebné upozornit na skutečnost, že my slova „oběť“ dnes už užíváme jen v metaforickém významu. Míjíme jím jakousi újmu, sebeomezení, které si ukládáme většinou dobrovolně (jinak ovšem ve výrocích jako: oběti přírodních katastrof, dopravních nehod); v tomto smyslu má oběť jakýsi přirozeně kladný (matka se obětuje pro dítě) anebo také až imperativní náboj (sebeomezení ve prospěch chudých, pro zachování životního prostředí). V žádném případě nám není oběť výrazem pro kultické jednání, jehož cílem by bylo usmířit Boha/boha. I povrchnímu čtenáři bible bude jasné, že tato radikální „dekultizace“ myšlenky oběti byla vyvolána přesvědčením, že oběť smíření již byla jednou provždy vykonána a nemusí, nemá být tedy opakována pokaždé znovu. Epištola Židům, která pracuje s obětní terminologií ze všech novozákonních spisů nejvydatněji, to vyjadřuje velmi jasně (např. 10,11–14). V tom, co vykonal Ježíš Kristus na kříži, se *bortí veškerá představa kultické oběti*: obětina a obětník jsou totožní, již to nejsme my, kdo přinášíme oběť, ale on, sám sebe, a jednou provždy (*efhapax*). Od té chvíle je „oběť“ jen etická kvalita anebo směrnicí jednání (Ř 12,1), vyjadřující, že člověk nemá žít *na úkor*, nýbrž *ve prospěch* druhých lidí (tvorů). Za toto uvolnění pojmu oběti z kulticko-expiačních souvislostí, za její vstup do prostoru lidského rozhodování tedy vděčíme apoštolské zvěsti o oběti Ježíše Krista.

Epištola Židům vztahuje jednodobost a dokonanost Kristovy oběti k jednodobosti a dokonanosti jeho smrti (9,27n). Nikdo neumírá více-

krát. Je to zajisté metaforické vyjádření. Nicméně se tím autor epistolý konformuje s biblickým, lineárním vnímáním času: Jsou události, které přijdou jen jednou v běžném životě (narození, smrt) i v příběhu spásy. Cykličnost starozákonních obětí, vždy znovu opakovaných, je autorovi Žd výrazem předběžnosti, nedokonalosti, nedefinitivnosti kultického jednání; tyto oběti „nemohou zahladit hříchy“ (10,11).

Jen velmi zkusmo se pokusím naznačit některé momenty, které by mohly tvořit odpověď na zmíněnou otázku, proč se myšlenka zástupné oběti tak uchýtila v teologii a zbožnosti. Především: Zvěst, že v Kristu „Bůh smířil svět se sebou“ (2 K 5,19) mohla logicky, v návázání na starozákonní obětní praxi (a s podporou v křesťanské večeři Páně), vést k otázce, za jakou cenu se tak stalo: za cenu života.

Avšak vedle expiačního významu má myšlenka oběti už ve Starém zákoně také další významové konotace. Je to především motiv *nápravy* zranění, jež se stalo řádu spravedlnosti a jež přesahuje bezprostřední důsledek zlého činu. Oběť v bibli vyjadřovala: *Tuto* škodu, kterou člověk způsobil, ale nemůže nahradit, hradit sám nemusí. Starost o nápravu vzal na sebe Hospodin. Akt oběti je tak z naší strany výrazem pokorného a kajícího *uznání*, že jsme tuto škodu na Božím řádu způsobili. Jinak ztrácí smysl.

Zároveň vyjadřuje oběť také motiv *darování a přijetí daru*. Kdo ví nebo pochopí, že ve smíru s Bohem žije jen z daru, ten snáze pochopí i to, proč křesťanská tradice spojila Kristovu smrt s myšlenkou oběti. – Dále: Představa, že je to Bůh či Boží syn, kdo (za nás) trpí, je typickým znakem (*differentia specifica*) křesťanské víry, odlišné tím od náboženských představ bohů apatických, nesolidárních, distancovaných od světa lidí. – A ještě: Myšlenka, že smíření s Bohem bylo zapláceno smrtí, vedla úvahu i zbožnost dvojím směrem: *Jednak* k jistotě, že je to již definitivní (jako každá smrt), je to jakoby vrcholný projev a nezrušitelná pečeť Boží věrnosti. O tom, že Ježíš Kristus na kříži zemřel, není pochyby – a tak není pochyby ani o tom, co pro mne jeho smrt znamenala. *Jednak* vede k vděčnosti za to, že byla zaplácena tak velká cena, cena života (kdo by za mne jinak položil život?), že jsem byl Bohu tak vzácen, aby tolik vydal, takže mohu očekávat, že on pro mne má ještě jiné vzácnosti. „On neušetřil svého vlastního Syna, ale za nás za všechny jej vydal; jak by nám spolu s ním nedaroval všechno?“ (Ř 8,32). – Ani myšlenka zástupnosti není tak impotentní, jak se může zdát. Což se nestal organizujícím principem moderních společností princip subsidiarity? Ten vyjadřuje, že úko-

ly nebo odpovědnosti, které přesahují síly jednotlivce či nižší společenské jednotky (např. rodiny) mohou být legitimně a dobrovolně předány jednotce vyšší (škole, státu). Uznat myšlenku zástupnosti znamená uznat, že jsou místa, kam nedosáhnou, a záležitosti, které nedokážu svými vlastními silami zvládnout (viz Žd 7,25).

A konečně, nejdůležitěji: Nevyjadřuje myšlenka zástupné Kristovy oběti skrytou povahu Boha, jehož láska nezná hranic, ani hranice utrpení a smrti, před kterou často kapituluje i každá lidská láska? Ježíšův výrok v podání evangelisty Jana (15,15, srov. 1 J 3,16), že není větší lásky, než oběť života, je výmluvný a přesvědčivý.

6. Toto (a snad i některé jiné) jsou motivy, které mohly mít vliv na poměrně velký ohlas myšlenky zástupné, smírčí oběti ve vyznavačské tradici církve a v její zbožnosti. Nejsou to motivy nikterak pokleslé a při troše hermeneutické poctivosti je nemusíme hned podezírat ze snahy degradovat člověka na závislého a odkázaného nedospělce. Opakuji však: Není to jediný způsob, jak vyjádřit, v čem byl a je Ježíšův příběh, včetně jeho popravy, trvale platný, významný a účinný. Možnost nahradit jeho motivy z jiných zdrojů novozákonní christologie je otevřená už v rámci Nového zákona.

Upozorňuji ovšem, že všechny tyto dílčí pokusy se konají (už v evangeliích a pak již napořád) po vzkříšení Páně a ve světle víry v ně. Takže: *Ceterum autem censeo*: Naše pokusy vyjádřit smysl a význam Ježíšovy smrti co nejtěsněji souvisí s tím a vlastně závisí na tom, jak vyjádříme smysl a význam *vzkříšení* Ježíše Krista. O *tomto* tématu bude napříště potřeba vést rozhovor – snad i na stránkách tohoto časopisu.